

Dve metropoly východu republiky: Košice a Užhorod v medzivojnovom Československu

Pripojenie oblasti Horného Uhorska a územiaami obývanými slovenskojazyčnými obyvateľstvom k Českým krajinám bolo základnou podmienkou pre vznik samostatného Československa. Spojením Čechov a Slovákov do jedného štátneho útvaru tieto jazykovo príbuzné národné komunity dokázali zastaviť pokročilý asimilačný proces, ktorému v menšej či väčšej miere čelili za Rakúsko-Uhorska zo strany dominantných nemeckých a maďarských politických i intelektuálnych elit. Rovnaký problém museli riešiť aj predstavitelia Rusínov v severovýchodnom Uhorsku, preto následné rozšírenie Československa o niekdajšiu Uhorskú Rus – pod novozavedeným názvom Podkarpatská Rus – nielenže posilnilo medzinárodnú prestíž nového nástupníckeho štátu, ale i zvýšilo strategickú a geopolitickú dôležitosť východného Slovenska v celorepublikovej teritoriálnej štruktúre. „Obě naše sesterské země“ – ako Slovensko a Podkarpatskú Rus častovali českí zurnalisti, sa stali predmetom záujmu odbornej i laickej verejnosti z Českých krajín, ktorá paternalistickým spôsobom objavovala pripojené krajiny ako neznámy exotikum. Strediskom spoločenského a kultúrneho života rurálneho východného Slovenska bolo niekdajšie výstavne hornouhorské Rákocicho mesto – Košice. Boli to práve českí politickí komentátori, ktorí ako prví v prvej polovici 20. rokov zmienili imidž Košíc, keď ich nazvali „metropolou východu republiky“ vzhľadom na ich strategické a logistické umiestnenie na mape Československa i vo vzťahu k Podkarpatskej Rusi. Cez Košice prechádzala ťažisková a zároveň jediná železničná trať, ktorá spájala západočeský Aš s Prahou, Ostravou, Žilinou, Košicami, Chustom a Jasínou – konečnou stanicou sa samou východe Podkarpatskej Rusi. V Košiciach sídlilo Riaditeľstvo Československých dráh, pod ktoré spadala aj dopravná obslužnosť Podkarpatskej Rusi. Tu mal sídlo aj trestostupňový vrchný súd s územnou pôsobnosťou pre východné Slovensko a celú Podkarpatskú Rus. Rovnako košická advokátska komora a taktiež obchodná a priemyselná komora združovali expertov z celého východu republiky, teda i Podkarpatskej Rusi.

Košice s nálepkou mesta úradníkov a vojakov ešte z čias Rakúsko-Uhorska si udržali túto pozíciu, pretože od roku 1925 tu sídlilo Zemské vojenské veliteľstvo, zodpovedné za obranu východnej časti Československa vrátane Podkarpatskej Rusi. Napokon do Košíc umiestňovali svoje filiálky mnohé celorepublikové spolky, združenia a finančné inštitúcie so širokou územnou pôsobnosťou, ako napríklad Východoslovensko-Podkarpatoruský okrskok Československej amatérskej atletickej únie alebo Národná poisťovňa, ktorá v Košiciach zriadila hlavné zastupiteľstvo pre východné Slovensko a Podkarpatskú Rus.

Vplyvnejšie košické lokálne politické elity oproti užhorodským vedeli využiť geopolitické výhody umiestnenia mesta a z toho plynúce kultúrno-infraštruktúrne regionálne funkcie, čo naliežite zužitkovala pražská vláda. Košice boli napriek značnej opozícii zvýhodnené oproti iným slovenským mestám pri založení druhej vysokej školy na Slovensku – Vysokej školy technickej gen. M. R. Štefánika, pričom jej umiestnením do Košíc sa okrem iného argumentovalo potrebou priblížiť možnosti vysokoškolského vzdelávania rusinskej inteligencii. V lete 1938 pražská vláda zorganizovala v Košiciach propagandistickú Výstavu východu republiky, prostredníctvom ktorej demonštrovala domácim i zahraničným odporcom existencie Československa úspechy civilizačného progresu dosiahnutého na východnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi.

Blížkosť Košíc k Podkarpatskej Rusi, ale i k oblastiam severovýchodného Slovenska obývaného rusinským obyvateľstvom, spätne pôsobila na rozvoj interkultúrnych stykov košického urbánneho spoločenského milieu s rusinským prostredím. V Košiciach si ruskí emigranti spolu s miestnymi Rusínmi ruskej orientácie založili Rusijn Kružok, ďalej odbočku Pravoslávnej ruskej obce, ale i Spolok ruských emigrantov. Keď v Užhorode v roku 1926 otvorili jedinú rúmsku školu v republike so slovenským vyučovacím jazykom, ich príkladom sa inšpirovali aj Košice s početnou rúmskou populáciou koncentrovanou vo štvrti Tabor, a nechali zriadiť v štátnej škole na Knižniho ulici (dnes Kukučínovej) rúmske triedy.

Hoci Košice plnili mnohé kultúrno-spoločenské funkcie i pre územie Podkarpatskej Rusi, správny centrom tejto formálne autonómnej oblasti Československa sa stal Užhorod (pozn. autonómia bola zrealizovaná až v roku 1938). Pokiaľ Košice dostali od českej inteligencie nálepku metropoly východu republiky, v náučných publikáciách bol Užhorod označovaný za miesto, „kde západ s orientem si podáva ruku“. Užhorod pritom musel bojovať o prvenstvo spomedzi väčších podkarpatoruských miest predovšetkým s Mukačevom, teda mestom, ktoré maďarská vláda stihla ešte v decembri 1918 vyhlásiť za sídlo guvernéra Ruskej krajiny – autonómnej oblasti v rámci rozpadajúceho sa Uhorska/Maďarska.

Naproti tomu sa Užhorod profiloval ako mesto, ktorého politické elity preferovali pripojenie k Československu. Po obsadení mesta československým vojskom 12. januára 1919 predstavitelia užhorodskej Rady uhro-ruského národa vyzvali prezidenta Masaryka, aby sa hlavným mestom oblasti stal Užhorod. Práve tu sa 8. mája 1919 stretli zástupcovia troch konkurujúcich si národných rusinských rád (užhorodská, prešovská, chustská), aby slávnostne proklamovali vôľu podkarpatoruských Rusínov pripojiť sa k Československu. Zástupcovia Rusínov totiž predpokladali, že k rusinskej autonómnej oblasti budú patriť aj rozsiahle kraje severovýchodného Slovenska vrátane Prešova. Z teritoriálneho hľadiska sa teda snažili zvoliť centrálné ležiace hlavné mesto ako sídlo guvernéra Podkarpatskej Rusi. Československá vláda však neohládala okresaf slovenské územie v prospech Podkarpatskej Rusi, preto sa napokon Užhorod stal hraničným mestom na krajinskej hranici so Slovenskom v nevýhodnom postavení voči zbytkovému podkarpatoruskému územiu.

úto nevyhodu sa snažili využiť politické elity Mukačeva, ktoré v roku 1926 dosiahli zjednotenie všetkých žúp na území Podkarpatskej Rusi do jednej župy so sídlom v Mukačeve. Antipatie obyvateľov týchto dvoch miest prerástli do vzájomných nenávisťných invectív, pričom mukačevskí politici s podporou niekoľkých slovenských politikov dokonca navrhli zmeniť slovenskú krajiniskú hranicu a pripojiť Užhorod ku východnému Slovensku. Za pomoci miestnych mukačevských agrárnych a sociáldemokratických poslancov sa do pražského parlamentu dostal návrh zákona o prenesení sídla guvernéra Podkarpatskej Rusi do Mukačeva, ktorý bol napokon odmietnutý. V roku 1928 vstúpilo do platnosti krajiniské administratívne zriadenie, v rámci ktorého sa na území Podkarpatskej Rusi vytvorila Krajina podkarpatoruská a za sídlo jej administratívnych orgánov bol ustanovený Užhorod. Tým sa definitívne vyriešili spory ohľadne spochybňovaného statusu Užhorodu ako metropoly Podkarpatskej Rusi, pričom treba poznamenať, že uvedená reforma územného usporiadania štátnej správy Československa kladla Užhorod v hodnotovom rebríčku najdôležitejších miest republiky po hlavnom meste Prahe, hlavnom meste Krajiny slovenskej Bratislave a Krajiny moravskosliezskej Brne na štvrté miesto.

Tomuto výstupu zodpovedal aj nebyťvalý populačný, hospodársky a urbanistický vzrast mesta, ktorý predčil aj Košice. Zatiaľ čo Košice vstúpovali do prvorepublikového obdobia s približne 44 000 obyvateľmi a na jeho konci sa tento počet zdvojnásobil na približne 80 000, Užhorod narástol skoro trojnásobne z 14 000 na 36 000 na konci 30. rokov. Za populačným nárastom oboch „východných metropolí“ treba hľadať masovú imigráciu českých a slovenských obyvateľov zo západných častí republiky. Podľa sčítania ľudu z roku 1930 až 17,1 % z celkového počtu obyvateľov zhodne Košíc i Užhorodu tvorili Česi. Ďalšími faktormi, ktoré synchronne prispeli k vizuálnej dehungarizácii oboch miest, bola disimilácia Židov od maďarskej národnosti, pričom proporcia ich inklinovania k židovskej národnosti bola výrazná práve v Užhorode (23,3 % z celkového počtu obyvateľov mesta, v Košiciach iba 10,1 % k roku 1930).

Československé úrady si osobitne pochovali nárast rusínskeho obyvateľstva v Užhorode zo 14,16 % v roku 1921 na 24,7 % v roku 1930, čo upevňovalo metropolitný status mesta. Vďaka nárastu štátotvorného elementu klesol v Košiciach i Užhorode podiel obyvateľov s maďarskou národnosťou pod kvalifikovanú hranicu 20 %, čím sa z verejného priestoru oboch metropolí vytratila povinná maďarská jazyková mutácia pouličných nápisov a mestských vyhlások. Na druhej strane je potrebné poznamenať, že i doby o pozorovatelia upozorňovali, že napriek štatistickému poklesu ošob s maďarskou národnosťou, dominantným jazykom staroslovenského obyvateľstva oboch týchto miest zostávala maďarčina.

Tabuľka 1: Etnické zloženie Košíc medzi rokmi 1910 – 1930.

	1910	1921	%	1930	%
Česko/slovenská	6 547	31 946	60,4	43 712	62,4
Maďarská	33 350	12 049	22,7	13 917	19,9
Rusínska	–	410	0,78	925	1,3
Židovská	–	5675	10,7	7079	10,1

Tabuľka 2: Etnické zloženie Užhorodu medzi rokmi 1910 – 1930.

	1910	1921	%	1930	%
Česko/slovenská	1219	5064	25,54	8030	31,7
Maďarská	13590	7712	38,89	4499	17,8
Rusínska	641	2807	14,16	6260	24,7
Židovská	–	3743	18,88	5897	23,3

Poznámka k tabuľkám 1 a 2: údaje k roku 1910 sa viažu na sčítanie kategóriu najčastejšie hovorený jazyk, údaje z rokov 1921 a 1930 sa viažu na sčítanie kategóriu národnosť. Židovská národnosť bola zavedená až v československých sčítaniach ľudu v rokoch 1921 a 1930. Počet vyznávačov judaizmu v Košiciach v roku 1910 bol 6 729 (15,20 %) a v Užhorode 5 305 (31,35 %). V československých sčítaniach ľudu v rokoch 1921 a 1930 sa zisťovala ruská a maloruská národnosť, pričom sa tu započítavali Rusi a Rusíni ruskej, ukrajinskej i rusínskej autochtónnej orientácie.

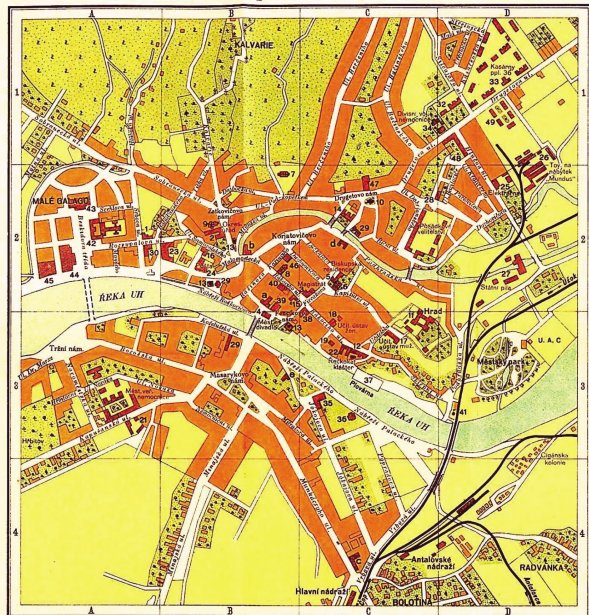

2 Užhorod: Smútočná trýzna za T. G. Masaryka. Foto: Kántor, Užhorod, pozitív. Zdroj: Východoslovenské múzeum, Fond historickej a umeleckej fotografie.

3 Užhorod: letecký záber na mesto, 1923, pozitív. Zdroj: Východoslovenské múzeum, Fond historickej a umeleckej fotografie.

Orientačný plán mesta Užhorodu

Veľké budovy		Město 1:12,000		Vojenský zemoplatný daňov v Praze					
1	Zemský úřad pro zemi	A 2	13 Synagoga	B 2 B 3	27 Stát. pila	C 2 D 2	44 Zem. četnické vojsk.	A 2	
2	Podkapatskú	A 2	14 Stát. reál. gymnásium	C 2	28 Stát. tiskárna	C 2 D 2	45 Mesarylevo škola	A 2	
3	Okresní úřad	B 2	15 Stát. lesnická škola	B 2	29 Lázně	H 2 B 3	46 Zimozemský dóm	B 2	
4	Magistrát	C 2	16 Stát. odborná škola	30	Válebný 12. pluk, divize	A 2	47 Kino Urania	C 2	
5	Měst. divadlo	B 3	pro zpracování dřeva	B 2	31 Posádkové vojsk	C 2 D 2	48 Ústav huchoněmých	D 1	
6	Episkopská residence	C 2	17 Učitelství ústav muž.	C 3	32 Válební 36. ppl.	D 1	49 Sobotinský	D 1	
7	Reckokat. biskup. katedrál	C 2	18 Učitelství ústav žen.	C 3	33 Kasárna 36. ppl.	D 1			
8	Reckokat. kostel	B 2	19 Irszet div. škola	C 3	34 Voj. divizion				
9	Kostel svat. reform.	B 2	20 Měst. věř. nemocnice	A 3	nemocnice	C 1 D 1			
10	Kostel evang. kulturn.	C 2	21 Židovská nemocnice	A 3	35 Židovská škola	C 3	1	Koruna	B 2
11	Reckokat. bohoslov. seminář	C 3	25 Električna	D 2	40 Měst. kino	B 2	2	Burčani	B 2
12	Reckokat. klášter Basilián	C 3	26 Tor. na nábytek „Mentus“	D 2	42 Žel. zast.	D 2	3	Karpatis	C 4
					43 Zem. a okres. soud	A 2	4	Tábe	C 2
							5	Central	B 3
							6	Central	B 3

4 Orientačný plán mesta Užhorod z roku 1933. Zdroj: Vojenský zemepisný ústav v Praze - Průvodce po Československu, část 2. Země Slovenská a Podkarpatská, Orbis, Praha.

Užhorod sa mal stať výkladnou skriňou československej civilizácie a demokratizačnej misie uskutočňovanej v jednej z najperiférnejších a najzaostalejších oblastí západoeurópskej civilizácie. V týchto intenciách sa toto „malé, nevzhľadné a neupravené mesto“ – ako ho nazval jeden z najväčších českých expertov na Podkarpatskú Rus básnik Jaroslav Zatloukal – malo premeniť na skutočnú metropolu porovnateľnú s Košicami. Na tejto úlohe intenzívne pracovali podkarpatský viceguvernér Antonín Rozsypal, minister poľnohospodárstva a neskorší premiér Milan Hodža spolu s poslancom pražského parlamentu Jaroslavom Nečasom, ktorí dokázali do Užhorodu presmerovať miliónové dotácie na výstavbu štátnych budov a výstavbu čínziakových štvrtí Malé Galago, určenú pre komfortné bývanie administratívnych pracovníkov. Okrem toho štátne úrady financovali komplexnú rekonštrukciu centra mesta, vyasfaltovanie a vydláždenie ulíc a chodníkov, zásobovanie pitnou vodou, zasypenie centrálného mlynskeho náhonu, zavedenie kanalizácie, čističky odpadov a vybudovanie novej tepelnej elektrárne.

Tabuľka 3: Povolaní v Užhorode a Košiciach v rokoch 1921 a 1930.

	Užhorod				Košice			
	1921	%	1930	%	1921	%	1930	%
poľnohosp.	1155	5,9	1170	4,5	1395	2,7	1716	2,5
priemysel	5577	28,2	7137	27,3	16686	32,2	18306	27,1
obchod a fin.	3197	16,2	4695	18	8041	15,5	11344	16,8
doprava	470	2,4	839	3,2	6233	12	9020	13,4
verejná správa a slobodné zamestnaní	3097	15,7	5139	19,7	6306	12,2	8881	13,2
obrana	2513	12,7	2061	7,9	4990	9,6	7411	11
nádenník	1041	5,3	425	1,6	1776	3,4	2291	3,4
Žijúci na podpore a z renty	2055	10,4	2014	7,7	4656	9	5865	8,7
iné	637	3,2	2617	10	1794	3,5	2668	4
spolu	19742	100	26097	100	51877	100	67495	100

Ak si porovnáme dáta z tabuľky č. 3, zistíme, že v porovnaní v českými priemyselnými centrami Užhorod ani Košice neboli mestá s vysokým počtom obyvateľov zamestnaných v priemysle. V priamej úmere s tým, ako stúpala administratívny význam oboch miest a zvyšoval sa počet štátnych zamestnancov, klesal i podiel robotníkov zamestnaných v priemysle. V Užhorode sa tak dialo ešte vo väčšom rozsahu než v Košiciach (nárast zamestnanosti štátnej správy a slobodných povolani na 19,7 % v Užhorode oproti 13,2 % v Košiciach v roku 1930). Naopak Košice si udržiavali pozíciu vojenskej základne (až 11 % zamestnaných vo vojskovej v roku 1930) a dopravného uzla (až 13,4 % v roku 1930), pričom v Užhorode pracovalo v doprave zanedbateľných 3,2 % (k roku 1930).

Totiz cez Užhorod neprechádzala hlavná železničná trať z Košíc do Jasiny, pričom cestujúci do Užhorodu museli prestupovať v Čape. Československá administratíva si kladla za cieľ vybudovať veľmi potrebnú železničnú trať z Užhorodu do Mukačeva a následne do Chustu, čím by sa dosiahlo efektívne prepojenie najdôležitejších miest regiónu. K výstavbe tejto trate však nedošlo.

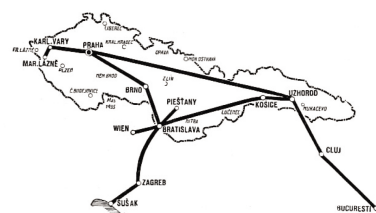
Nepriaznivé železničné napojenie a komplikovaná prepravná tarifa, znevýhodňujúca periférne oblasti voči priemyselným centrálnym oblastiam republiky, zapríčinili, že mnohé tovary dovážané na východné Slovensko a Podkarpatskú Rus z Českých krajín boli v Košiciach i Užhorode predražené (Tabuľka č. 4). Lacnejšie sa predávali iba miestne poľnohospodárske produkty.

	Praha	Bratislava	Košice	Užhorod
1927 chlieb	3,38	3,20	3,74	3,82
1930 chlieb	2,53	2,34	2,71	2,75
1927 zemiaky	1,24	1,11	0,86	1,21
1930 zemiaky	0,81	0,86	0,78	0,58
1927 mlieko	2,15	1,97	1,98	1,82
1930 mlieko	2,16	2,01	0,85	0,58
1927 uhlie	33,36	39,08	38,66	45
1930 uhlie	34,37	38,58	39,58	45,50
1927 elektrina	2,85	2,50	3,60	4,12
1930 elektrina	2,70	2,30	3,50	4,30

Nevýhodné dopravné napojenie východnej časti republiky sa československá vláda snažila kompenzovať zriadením pravidelných liniek Československých aerolinií od roku 1924, pre ktorých pristávanie boli postavené letiská v Košiciach i Užhorode. Do Užhorodu sa lietalo jednak vnútroštátne na linke Praha – Brno – Bratislava – Košice – Užhorod, a jednak na medzinárodnej linke Praha – Užhorod – Kluž – Bukurešť.

Obe mestá boli často navštevované čelnými predstaviteľmi štátu, nakoľko tí si uvedomovali ich strategické spoločenské i štátoobrannej funkcie. V roku 1933 sa v košickom hoteli Schalkház konala schôdzka československého a rumunského ministra zahraničných vecí Edvarda Beneša a Nikolaea Titulescu, aby prediskutovali naliehavé výzvy pri obrane oboch spojeneckých krajín, ktoré so sebou prináša vzostup fašistických a autoritatívnych režimov v susedných štátoch. V nasledujúcom roku Edvard Beneš predniesol v Užhorode pamätný prejav, v ktorom vyzdvihol geopolitický význam Podkarpatskej Rusi ako integrálnej súčasť Československa. V roku 1938 však maďarské politické elity s podporou Nemecka a Talianska presadili pripojenie oboch miest späť k Maďarsku.

5 Československé Státní Aerolinie, 1935. Zdroj: <http://www.airtimes.com/cgat/cz/ceschstate.htm>

Zdroje:

- Archív mesta Košíc, f. Magistrát 1923 – 1938 (šk. 50, 66, 124).
 Beneš, Edvard: Podkarpatsko a jeho vztah k Československu. Reedicia (1934). Praha, 1996.
 Bianchi, Gustáv, ed.: Mesto Košice 1912: publikácia pre propagovanie turistického ruchu a turistiky. Banská Bystrica, 1932.
 Čeeček, Ján, ed.: Jubilejná kniha mesta Košíc. Košice, 1928.
 Dostál, Jaroslav, ed.: Podkarpatská Rus. Praha, 1936.
 Dušek, Richard: Podkarpatská Rus jindy a nyní i politické a národohospodářské náčrtky z Podkarpatské Rusi. Mukačevo, 1927.
 Hořec, Janmír: První kroky svobody - Podkarpatská Rus 1918 – 1920. Praha, 1999.
 Hrbek, Jan: Vývoj Užhorodu v minulosti a přítomnosti. Užhorod, 1928.
 Lichtej, Igor: Užhorod vo víre spoločensko-politických diani v rokoch 1918 – 1919. In Švorc, Peter – Heppner, Harald, eds.: Veľká doba v malom priestore: zmlovné zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky 1918 – 1929. Prešov, 2012, s. 147-164.
 Musil, Jaromír: Technická práce v Zemi podkarpatorské. Užhorod, 1933.
 Rychlík, Jan – Rychlíková, Magdaléna: Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918 – 1946. Praha, 2016.
 Sčítání lidu v Republice československé. Praha, 1921, 1930.
 Sova, Petr, ed.: Užhorod : pruvodce hlavním městem Podkarpatské Rusi. Užhorod, 1935.
 Štandl, J. G., ed.: Jubilejní almanach města Košice a východního Slovenska 1918 – 1928. Košice, 1928.
 Zatloukal, Jaroslav, ed.: Podkarpatská Rus. Bratislava, 1936.